

Den Haag Duurzaam Agenda 2015-2020

10 juli 2015, versie n.a.v. college 7 juli

WOORD VOORAF	2
DUURZAAMHEID & DEN HAAG	3
ONZE MISSIE, VISIE EN STRATEGIE.....	3
ONZE INHOUDELLIJKE KEUZES	3
DE BASIS GOED OP ORDE	4
PEOPLE (SOCIAAL)	4
PLANET (LEEFOMGEVING).....	5
PROSPERITY (WELZIJN)	6
PRIORITEITEN 2015 – 2020	7
CO₂ UITSTOOT VERLAGEN.....	7
WARMTENET GROTER EN DUURZAAM	9
KLIMAATBESTENDIGE STAD	10
VERTROUWEN OP HAAGSE KRACHT.....	11
SAMEN DE SCHOUDERS ERONDER	13
BIJLAGE 1: OVERZICHT MAATREGELLEN 2015- 2020.....	14
BIJLAGE 2: IMPRESSIE BEREIKTE RESULTATEN SINDS 2010	15
BIJLAGE 3: VERSLAG CONSULTATIEGESPREEK 18 JUNI 2015.....	16

Woord vooraf

Afgelopen jaren is vaak geprobeerd om duurzaamheid te definiëren. People-Planet-Profit, Cradle to Cradle en de definitie van de commissie Brundtland zijn de bekendste voorbeelden. Wat mij betreft komt het op de volgende vraag neer:

“zijn mijn kleinkinderen over 30 jaar blij met wat ik nu besluit en doe?”.

Ik merk, gelukkig, dat bewoners, bedrijven en overheden zich deze vraag ook stellen. Steeds vaker wordt ook gekozen voor een oplossing waarmee we toekomstige generaties, zowel hier als elders op de wereld, wél een plezier doen. Dit is in de stad ook over de hele breedte herkenbaar: van zonnepanelen en recycling tot Energy-party's, Fairtrade en een duurzaam MKB. Als bestuur hebben wij daarom duurzaamheid een stevige plek in ons coalitieakkoord “Vertrouwen op Haagse Kracht” gegeven.

Met deze duurzaamheidsagenda verbinden wij ons akkoord op hoofdlijnen met de lopende beleidsprogramma's én scheppen we kaders voor nieuwe plannen. Bovenop het niveau “basis op orde” willen we extra inzetten op vier prioriteiten. Die prioriteiten, geënt op de backcastingstudie, richten zich hoofdzakelijk op de ambitie om CO₂ neutraal te zijn. Omdat duurzaamheid breder is dan energie alleen, zetten we ook de samenhang met andere duurzaamheidsvraagstukken op de agenda.

Om de duurzaamheid van Den Haag daadwerkelijk een stap verder te brengen, is de inzet van alle Haagse bewoners, bedrijven en instellingen hard onontbeerlijk. Ik zie in de stad gelukkig veel enthousiasme, energie en creativiteit voor duurzame initiatieven dus durf ik te vertrouwen op die Haagse Kracht!

Joris Wijsmuller
Wethouder Duurzaamheid

Duurzaamheid & Den Haag

Onze missie, visie en strategie

Wij willen een toekomstbestendig Den Haag dat niet meer bijdraagt aan opwarming van de aarde (onze missie). De Energievisie zet daarvoor de richting uit en uit de backcastingstudie weten we dat de inzet van de hele stad nodig is. Daarom moeten, en kunnen wij gelukkig, vertrouwen op de gedrevenheid, inventiviteit en het enthousiasme van heel veel Haagse inwoners. (onze visie) Samen met hen steken wij onze handen uit de mouwen voor een plezierige, gezonde omgeving om in te wonen, werken en recreëren. Om de benodigde opschaling in de verduurzaming van de stad te realiseren zetten wij komende vijf jaar in op de volgende twee sporen. (onze strategie)

Mobiliseren van duurzame Haagse (investerings)kracht

Op verschillende plekken in de stad ontstaat beweging rond duurzaamheid. Die beweging moet zich over de rest van de stad verspreiden en opgeschaald worden. Om dat te bereiken zetten wij in op verbinden, aanjagen en verleiden van individuen en groepen: bewoners, bedrijven en instellingen. We richten ons daarbij op de intrinsieke motivatie van mensen. Investerings, niet alleen geld maar ook tijd en energie, komen pas echt los als men zelf de meerwaarde er van inziet. Met deze “vele handen” moet het mogelijk zijn om de duurzaamheid van Den Haag aanzienlijk te vergroten.

Randvoorwaarden creëren

Op sommige plekken loopt de Haagse kracht tegen grenzen aan. Soms financieel of technisch, soms organisatorisch. Als gemeente nemen wij in die situaties het initiatief en zorgen wij voor de juiste omstandigheden, afstemming met andere overheden en treffen we overkoepelende maatregelen om vergaand te kunnen verduurzamen.

Onze inhoudelijke keuzes

Naast voordelen zoals een lagere energierekening, extra werkgelegenheid en een gezonde leefomgeving, is het essentieel om als Internationale stad van Vrede en Recht de duurzaamheid van Den Haag goed op orde te hebben. Het wordt door de internationale organisaties en hun werknemers als vanzelfsprekend gezien dat ze hun levenswijze en bedrijfsvoering duurzaam kunnen inrichten. Het goed op orde hebben is niet zozeer onderscheidend, maar als we het niet op orde hebben, straalt dat negatief af op ons imago als internationale stad. In het navolgende hoofdstuk geven wij aan wat we doen om de basis goed op orde te houden.

Prioriteiten 2015-2020

Binnen het duurzaamheidsveld zien wij vier onderwerpen waar een intensivering van onze inzet nodig is. Om daar invulling aan te kunnen geven, maken wij 23 miljoen euro extra vrij voor het:

- verder verlagen van de CO₂ uitstoot;
- uitbreiden en verduurzamen van het warmtenet;
- klimaatbestendig maken van de stad;
- versterken van duurzame Haagse Kracht.

Deze prioriteiten worden vanaf bladzijde 7 beschreven.

De basis goed op orde

Het bestaande beleid biedt de kaders en bewaakt de integraliteit rond duurzaamheid. De operationalisatie van de ambities tot concrete maatregelpakketten hebben wij vormgegeven in de sectorale programma's zoals die in de Kadernota duurzaamheid aangekondigd zijn. Deze worden, indien succesvol, doorgezet. Om een indruk te geven van de breedte van het werkveld zijn die maatregelen onderstaand (niet limitatief), geordend naar de thema's People, Planet en Prosperity.

People (sociaal)

In het sociale domein wordt voor de duurzame basis gewerkt aan de volgende onderwerpen:

- Energiebesparing bij de laagste inkomens drukt de woonlasten en draagt zo bij aan de bestrijding van armoede. Jaarlijks ontvangen tenminste 1.000 huishoudens met lage inkomens een doos met energiebesparende maatregelen (jaarlijks tot 300 euro besparen). Ook worden afspraken gemaakt met corporaties over energiebesparende maatregelen bij lage inkomens.
- Gezamenlijke duurzame buurtinitiatieven dragen bij aan de sociale cohesie in de wijk, verbeteren het gebruik van de openbare ruimte en vergroten de betrokkenheid bij ontwikkelingen in de buurt.
- Haagse zorginstellingen op weg helpen met energie besparen en verduurzamen van de bedrijfsvoering met bijvoorbeeld het landelijke programma "energiestrijd".
- Maatschappelijke instellingen en sportverenigingen op weg helpen met energie besparen en verduurzamen van de bedrijfsvoering met bijvoorbeeld duurzaamheidskringen en een pilot met energieopwekkende kunstvelden.
- Waar mogelijk bouwen we levensloopbestendige woningen die zich makkelijk laten aanpassen aan de behoefte door de tijd. Dit spaart grondstoffen en bouwstromen maar ook kosten in de WMO.

- Den Haag wil als stad het keurmerk "Fairtrade gemeente" behalen en behouden. Dit draagt bij aan een eerlijke beloning en betere werkomstandigheden.
- Het stimuleren van kringloopwinkels en voedselbanken draagt op meerdere manieren bij aan duurzaamheid.
- Bij de nieuwbouw en renovatie van scholen wordt ingezet op een duurzame en gezonde leeromgeving. Zowel het gebouw als de schoolpleinen.

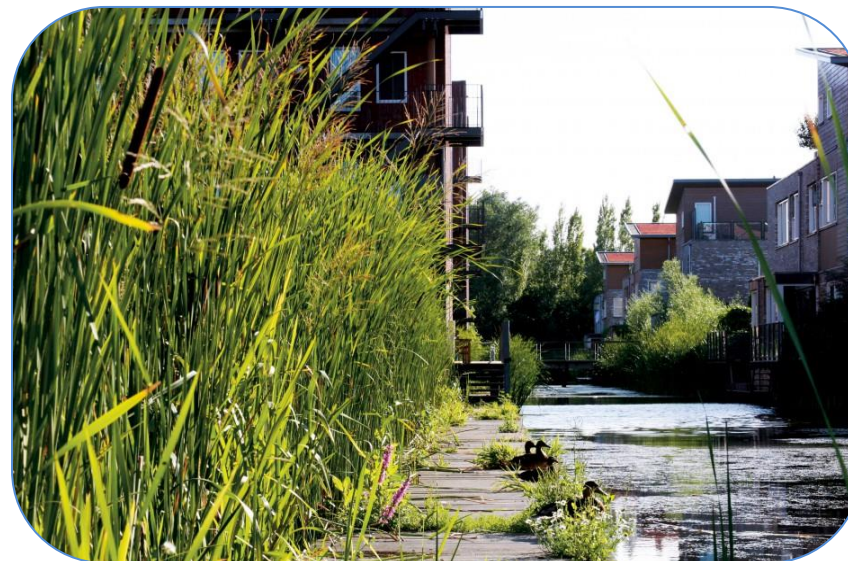
Den Haag Duurzaam Agenda 2015 - 2020

Planet (leefomgeving)

Voor het op orde brengen en houden van de basis in het fysieke domein wordt gewerkt aan de volgende onderwerpen:

- Binnen gebiedsontwikkelingen willen wij vanaf een zo vroeg mogelijk stadium aandacht besteden aan een duurzame ontwikkeling. De stromen benadering is daarbij leidend en versterkt de circulaire economie (energie, grondstoffen, afval, warmte). Een voorbeeld daarvan is de ontwikkeling van het Erasmusveld. Op de verschillende schaalniveaus tijdens de ontwikkeling wordt duurzaamheid via de daarvoor beschikbare instrumenten (o.a. GPR en BREEAM) meegewogen.
- Het groen van Den Haag is zeer waardevol en wordt daarom vanuit het Groenbeleidsplan met zorg beheerd en versterkt. Groene structuren bieden de stad een aantrekkelijk vestigingsklimaat: ze dragen bij aan het welzijn en de gezondheid, verminderen hitteoverlast in de stad en versterken de biodiversiteit in de stad.
- Net als groen in de stad draagt water bij aan verkoeling, biodiversiteit en kwaliteit van de openbare ruimte. De nota Toekomstbestendig Haags Water borgt en versterkt die kwaliteiten.
- Den Haag voldoet als eerste grote Nederlandse stad aan de Europese luchtkwaliteitsnormen. Dit hebben we bereikt door in te zetten op o.a. goed openbaar vervoer, goede fietsvoorzieningen, elektrische auto's, bussen op aardgas en een goede verkeersdoorstroming. Uiteraard houdt het niet op bij de Europese normen. Hoe schoner de lucht des te gezonder. Ook komende jaren worden daarom maatregelen getroffen om de luchtkwaliteit te verbeteren.
- De Haagse bodem wordt steeds schoner. Met hulp van het Rijk worden de komende jaren de laatste verontreinigingen gesaneerd. Wij zien er op toe dat nieuwe verontreinigingen direct door de vervuiler opgeruimd worden.

- Duurzaam handelen begint met het bewust zijn van de problematiek maar vooral ook op welke manier je zelf kunt bijdragen aan een duurzamer Den Haag. Met de stadsboerderijen, School in Bos en de lespakketten en –programma's van onze Natuur- en Milieueducatie afdeling bereiken we zowel de jeugd als volwassenen.
- Met het programma Gezonde Leefomgeving bevorderen we, zowel via het binnenmilieu als een aantrekkelijke woonomgeving, gezond gedrag.
- Met de corporaties maken wij prestatieafspraken over de verduurzaming van hun woningen.
- Bij de inrichting van de openbare ruimte wordt aandacht besteed aan de klimaatbestendigheid van Den Haag. Vanwege het veranderende klimaat en de weereffecten die dat heeft, is het als prioriteit in deze agenda opgenomen.

Prosperity (welzijn)

Welvaart en duurzaamheid zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Om ons gunstige vestigings- en woonklimaat te behouden en te versterken moeten we ook hier de basis (meer dan) op orde houden. De Agenda Kenniseconomie, Agenda Stedelijke Economie en het Aanvalsplan jeugdwerkloosheid bieden de volgende aanknopingspunten voor duurzame welvaart.

- Het verduurzamen van de Haagse Woningvoorraad en het aanleggen van extra warmtenetten levert werk op. Vanuit de agenda stedelijke economie wordt ingezet op het betrekken van zoveel mogelijk Haagse ondernemers.
- Wij stellen een strategie op over Circulaire Economie. Daarin besteden we aandacht aan het versnellen van de circulaire economie, Cradle to Cradle en de economische effecten die hiermee gepaard gaan. Omdat deze problematiek vooral beïnvloedbaar is op grotere schaalniveaus, versterken wij zoveel mogelijk de lopende landelijke programma's. Dit zou bijv. kunnen leiden tot een forse uitbreiding van het aanbod aan duurzame bouwproducten en bouwtechnieken ter ondersteuning van de gewenste buurtinitiatieven. Tegelijk kijken we in de stad waar zich lokaal kansen voordoen (ook op gebied van werkgelegenheid). Te denken valt aan het bouwstoffen recyclepunt op de Binckhorst dat kan uitgroeien tot het recycle-centrum in heel Zuid-Holland. Dit kan helpen bij het duurzaam transformeren van de bestaande kantorenmarkt. Deze strategie wordt afgestemd met het nieuwe Huishoudelijk Afval Plan (eind 2015 gereed).
- We stimuleren dat meer po-scholen een UNESCO-certificering hebben. Er zijn wereldwijd bijna 10.000 UNESCO-scholen. Zij geven binnen hun school concrete invulling aan de begrippen duurzaamheid, wereldburgerschap, mensenrechten en intercultureel leren.

- Den Haag heeft een sterk economisch cluster rondom Energie. In ons onderzoek naar de versterking van het energiecluster betrekken we de kansen die de energietransitie biedt voor deze sector. In het verlengde van onze positie als internationale congresstad gaan we ten gunste van de stedelijke economie (quality of life, groen imago) de horeca en het hotelwezen verduurzamen via een kringen aanpak.
- Den Haag is toonaangevend als The Hague Security Delta. Een actieve rol als Smart City past bij die positie. Wij gaan daarom steeds slimmer om met data en ICT en kunnen daardoor efficiënter, duurzamer, beter bereikbaar, veiliger, prettiger en economisch meer concurrerend worden.

Prioriteiten 2015 - 2020

CO₂ uitstoot verlagen

Den Haag heeft de ambitie om CO₂ neutraal te worden. Door daaraan te werken worden we minder afhankelijk van fossiele brandstoffen (*People*) en dragen we bij aan onze leefomgeving (*Planet*). Bovendien wordt de Haagse woningvoorraad in totaal ca. 2,5 miljard euro meer waard. Ook creëren we werkgelegenheid (ca. 12.000 arbeidsjaren) en dringen we de energierekening terug (*Prosperity*). De backcastingstudie¹ toont aan dat deze opgave technisch en financieel enorm is. Naast rugwind vanuit EU en het Rijk moet de hele stad maximaal bijdragen door energie te besparen en de rest duurzaam op te wekken. Bij het schrijven van nieuwe beleidsprogramma's gericht op CO₂ reductie, vormt de backcastingstudie en de daar in beschreven maatregelen steeds het vertrekpunt.

Backcastingstudie Den Haag CO₂ neutraal

De backcastingstudie beschrijft wat op welk moment moet gebeuren om een klimaatneutrale energiehuishouding te hebben in 2040: een rendabele investering van ca. 3,7 miljard euro om jaarlijks de uitstoot van 2.700 kton CO₂ te voorkomen. Als gemeente zijn we sterk afhankelijk van andere partijen. Zonder rugwind van de EU, het Rijk en tegelijk maximale inzet van Haagse bedrijven en inwoners halen we 2040 niet. Onze rol is om de stad in beweging te krijgen op de nu urgente onderwerpen: Energiebesparing in huizen, warmtenetten uitbreiden en mobiliteit verduurzamen. Uit het werkelijke energiegebruik van de stad blijkt dat de stijgende trend in de CO₂ emissie is doorbroken en in veel wijken zelfs een lichte daling zichtbaar wordt. Onze inzet van afgelopen jaren lijkt dus effect te hebben. Ondanks dat effect laten maatregelen gericht op het aanjagen, stimuleren en faciliteren van de stad, zich maar beperkt meetbaar maken in termen van CO₂ reductie.

Duurzaam woningonderhoud

Als college willen wij bereiken dat in 2020 minimaal 20.000 woningen energiezuiniger zijn. In het programma "Werken aan duurzaam woningonderhoud"² wordt deze doelstelling operationeel gemaakt onder de noemer "Hou van je huis". Om de stad te mobiliseren trekt bijvoorbeeld de Haagse Kracht Karavaan door de stad en wordt de vraag vanuit Haagse bewoners en het aanbod vanuit bedrijven versterkt en samengebracht. Dit gebeurt door samenwerking op te zetten tussen bewoners (wijkinitiatieven) en bedrijven (innovatieve aanpakken). Met een groot aantal partners werken we aan een marktplaats waarin vraag en aanbod gecontroleerd samenkomt. Niet alleen bewoners, maar ook bedrijven die willen verduurzamen kunnen hier terecht voor onder andere duurzame totaal oplossingen als "energie-nul-concepten". Ook helpen we bewoners kundige en krachtigere opdrachtgevers te worden waardoor ze hun slagkracht vergroten.

Naast het bestaande Energiefonds Den Haag wordt gezocht naar een optimale inzet van middelen (zoals fondsen, subsidies, vouchers) om investeringen uit de stad sneller los te trekken. Voor bewoners hebben we de subsidieregeling voor dak- en vloerisolatie en wijkinitiatieven worden met subsidie gestimuleerd om samen duurzame projecten te doen.

"Haarvaten advies aan de keukentafel"³ blijkt goed te werken. Dit is waardevol omdat mensen graag advies krijgen uit de directe omgeving. We blijven dit zowel individueel als groepsgewijs doen om de stad vanuit een intrinsieke motivatie verder in beweging te krijgen.

² RIS 281663

³ O.a. wijkinitiatieven duurzaamheid, buurtcoaches, het e-team, energieboxen, energie-party's

¹ RIS 258291 16 april 2013

Den Haag Duurzaam Agenda 2015 - 2020

Tegelijk met het nu in beweging krijgen van bewoners, denken we ook na over de gevolgen voor onze energie-infrastructuur straks. De toename van elektrische auto's, zonnepanelen en warmte-koude-opslagsystemen vraagt om een andere inrichting en gebruik van onze energienetwerken. Met de innovatieve sector wordt daarom gewerkt aan een slimme, toekomstbestendige energie-infrastructuur waarbij de verbinding gelegd wordt tussen duurzame warmte en elektriciteit. Dit is één van de randvoorwaardelijke stappen die het mogelijk moet gaan maken lokaal en individueel energie op te wekken, te verdelen en op te slaan.

Duurzaam bedrijfsleven

Steeds meer bedrijven werken duurzamer. Tegelijk groeit ook het aantal bedrijven dat duurzame producten verkoopt. Dit varieert van voedsel (vegetarische slager, biologische restaurants, biologische winkels en supermarkten) tot techniek (zonnepanelen, elektrische auto's) en diensten (fietskoerier, flexwerkkantoren, isoleren) We zien de werkgelegenheid in deze branche toenemen.

Ons bedrijvenbestand kenmerkt zich door veel relatief kleine, een beperkt aantal grote ondernemers en daarnaast veel dienstverlenende bedrijven en instellingen. De kleinere bedrijven en instellingen zijn afgelopen jaren gestimuleerd om Maatschappelijk Verantwoord te Ondernemen (MVO). Den Haag doet dit door met duurzaamheidskringen⁴ kennis en ervaringen te delen. Het succes hiervan wordt uitgebreid naar andere branches zoals de horeca en het hotelwezen. Winkeliers worden zoveel mogelijk per vereniging of winkelgebied gestimuleerd om gezamenlijk energie te besparen.

Voor grotere bedrijven wordt samen met de Omgevingsdienst een ontzorgingsaanpak ontwikkeld om te voldoen aan de energiebesparings-eisen uit de Wet milieubeheer. Tegelijk ondersteunen we koplopers initiatieven als de Green Business Club in het

⁴ Sinds drie jaar delen theaters, musea, zwembaden en grafische industrie ervaringen rond verduurzaming van de bedrijfsvoering en realiseren ze gemiddeld 20% besparing.

Beatrixkwartier. Wij bieden alle bedrijven in Den Haag een monitoringsinstrument aan. Daarmee kunnen ze zelf hun voortgang meten en al snel 20% op de energierekening besparen.

Organisatoren van evenementen en festivals krijgen de mogelijkheid om een Haagse training te volgen voor verduurzaming daarvan. Op veel gebruikte locaties onderzoeken wij de mogelijkheden om duurzame basisvoorzieningen aan te leggen.

Voorbeeldrol voor de gemeentelijke organisatie

Als grote opdrachtgever, inkoper en werkgever willen wij met de eigen organisatie op een actieve manier schaal maken en een voorbeeld zijn voor onze bedrijven en bewoners. Zo zijn onze stadsboerderijen bijvoorbeeld CO₂ neutraal en compenseren wij sinds 2010 de CO₂ uitstoot van onze organisatie daarom in het Klimaatfonds Haaglanden. Om onze uitstoot verder terug te brengen is duurzaamheid bij het opdracht geven voor werkzaamheden in de stad van groot belang. Samen met het Rijk werken we bijvoorbeeld aan een duurzame energievoorziening voor 18 overheidsgebouwen in het centrum van de stad.⁵ En bij de bouw van nieuwe gemeentelijke panden maakt duurzaamheid vast onderdeel uit van de opdracht.

Voor het verder verduurzamen van het eigen vastgoed hebben we een Plan van Aanpak opgesteld (RIS 280014) en worden energiebesparingsplannen opgesteld. Daarin is aandacht voor verdere verduurzaming van de gebouwen, het zelf duurzaam opwekken van energie, ons wagenpark, de openbare verlichting en het verkeersmanagement.

Ook bij aanbestedingen wordt duurzaamheid net als 'social return' integraal meegewogen in de gunning. Waar mogelijk draagt de gemeente met haar inkoopbeleid bij aan het versterken van de (lokale) circulaire economie en eerlijke (wereld)handel door producten met een fairtrade keurmerk in te kopen.

⁵ Project "Energierijk Den Haag" richt zich op een gezamenlijke innovatieve aanbesteding van de warmte en koude vraag

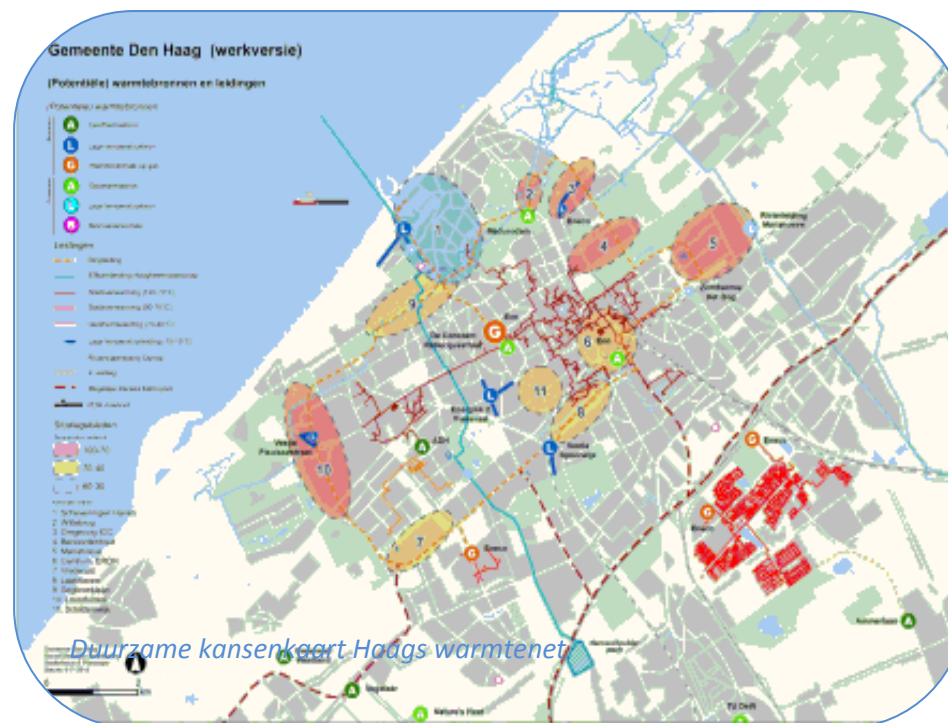
Warmtenet groter en duurzaam

Op kansrijke plekken willen wij samen met bewoners en bedrijven het warmtenet uitbreiden om zo extra woningen en bedrijven te voorzien van duurzame warmte. Op deze manier kunnen we met de stad jaarlijks ongeveer 110 miljoen kubieke meter aardgas besparen en 10% van CO₂ uitstoot in Den Haag reduceren. Zo zijn we minder afhankelijk van aardgas en zetten we een stevige stap richting een CO₂ neutraal Den Haag.

Uiteraard moet de warmte in het net wel duurzaam zijn. Om zicht te krijgen op de duurzame warmtebronnen die daarvoor nodig zijn, stellen wij een integrale visie op de ondergrond op en onderzoeken we restwarmtebronnen. Hierbij kijken we zoveel mogelijk vanuit een stromenbenadering naar kansen voor warmtebronnen en temperatuercascades. In ieder geval onderzoeken we geothermie als bron in Zuid-West (doorstart) en de Binckhorst en wordt de inzet van biomassa (o.a. in de Vlietzone) uitgewerkt. Tegelijk verkennen we de mogelijkheden om in metropoolverband restwarmte effectief te hergebruiken.

Wanneer zich in de ontwikkelingen van de stad kansen voordoen spelen wij daar met “no regret” maatregelen flexibel op in. Goede voorbeelden zijn het project EnergieRijk Den Haag, het warmtenet naar industrieterrein Zichtenburg Kerketuinen Dekkershoek (ZKD) en het benutten van de “warmterivier” langs Duindorp en Scheveningen⁶.

Wij denken dat het goed is om centraal grip te houden op de ontwikkelingen rond warmte. Hiervoor onderzoeken we de mogelijkheden om een “Haags Warmte Koude Initiatief” op te richten. In zo’n initiatief werken naast de gemeente en de energiesector ook bewoners samen aan kansrijke projecten. Voor het oprichten van zo’n warmte initiatief stellen wij procesgeld beschikbaar. Een in te richten programma organisatie stelt een concreet actieplan voor het HWKI op.

⁶ Het gezuiverde afvalwater van de rioolwaterzuivering Harnaspolder loopt via een grote ondergrondse leiding naar zee. Dit water bevat nog voldoende warmte om een flink aantal woningen van warmte te voorzien. In het nieuwe gemeaal in Scheveningen is reeds ruimte gereserveerd voor de benodigde warmtewisselaars.

Klimaatbestendige stad

Met ontwikkelingen als de Zandmotor en nieuwe Boulevard spelen wij voldoende in op de stijging van de zeespiegel. Tegelijk krijgt Den Haag als gevolg van veranderingen in het klimaat te maken met grotere extremen in neerslag (te veel en te weinig) en meer hete zomerse dagen. De stad zal zich moeten aanpassen aan deze veranderende omstandigheden en leren om te gaan met de gevolgen. Wij willen de maatregelen hiervoor combineren met andere opgaven in de stad. Afgelopen jaren zijn op die manier al goede resultaten geboekt⁷.

Stimuleren groene daken

Vooral in het stenige centrum dragen groene daken positief bij aan de klimaatbestendigheid van de stad. Groene daken bufferen water en beperken de opwarming in de stad. Ook dragen ze bij aan de groene uitstraling van de openbare ruimte. In 2015 wordt daarom de subsidieregeling voor groene daken opnieuw opengesteld. Begin 2016 evalueren we de regeling.

Daktuin ANWB Den Haag

⁷ Goede voorbeelden zijn de groene dakenregeling, calamiteitenberging Molenvlietpark, groen dak sportcampus Zuiderpark, Scheveningen Haven, afkoppeling van regenwater bij herinrichting van straten en infiltratie projecten voor regenwater.

Kansen benutten en kennis vergroten

Om werk met werk te maken wordt steeds ingespeeld op kansen die zich bij andere ontwikkelingen in de stad voordoen: dit noemen we meekoppelen. Zo wordt bij het inrichten van het Molenvlietpark een calamiteitenberging gerealiseerd. Ook verkennen we of de ontwikkeling in o.a. de Binckhorst een proeftuin mogelijk maakt voor innovatieve oplossingen voor waterberging. Daarnaast kunnen plantsoenen gedurende extreem natte periodes water vasthouden en biedt het aanpakken van pleinen mogelijkheden om klimaatbestendigheid in te vlechten.

Naast flexibele vormen van verstandig omgaan met schoon hemelwater, is ook aandacht nodig voor koeling in de stad. Een robuuste stedelijke groen- en waterstructuur is daarbij van groot belang: op stedelijke schaal zijn stadsparken en landgoederen koelte-eilanden. Verbetering van toegankelijkheid en onderlinge samenhang vergroot hun betekenis voor de stad.

Om in stenige gebieden meer groen en tijdelijke wateropvang te creëren is Haagse Kracht nodig. Met publieksacties als “tegel eruit, plant erin”, meer stadslandbouw en “operatie steenbreek” worden bewoners gestimuleerd om met simpele handelingen de sponswerking van de stad te vergroten. Door de jeugd en volwassenen via onderwijs, social media en voorlichting op bijvoorbeeld stadsboerderijen te betrekken ontstaat meer acceptatie voor de tijdelijke wateroverlast die op kan treden en kunnen we eventuele kwetsbare plekken onder de aandacht brengen.

Om kennis over klimaatbestendigheid actueel te houden neemt Den Haag deel aan verschillende kennisnetwerken. Om op het microniveau van een plein of straat de juiste hitte reducerende maatregelen te treffen wordt eerst samen met kennisinstututen onderzoek gedaan.

Vertrouwen op Haagse Kracht

Om de stad te verduurzamen is de gezamenlijke kracht van bewoners, bedrijven en gemeente nodig. Het nieuwe coalitieakkoord vertrouwt daarop. Met de strategie van de vele kleine stappen zetten we nog meer in op mobilisatie van kennis, middelen en energie in de stad.

In de afgelopen vijf jaar hebben wij de duurzame pioniers en koplopers in de stad leren kennen. Meer dan 100 actieve groepen⁸ (bewoners en bedrijven) investeren een aanzienlijke hoeveelheid vrije tijd en vaak ook eigen geld in de duurzame kwaliteit van hun directe omgeving. Soms is het financieel gedreven soms meer principieel of emotioneel. Ze hebben één ding met elkaar gemeen: men haalt er voldoening uit en vindt het leuk om met duurzaamheid bezig te zijn.

Stadslandbouw

Een flink deel van deze koplopers is succesvol aan de slag gegaan met groen en stadslandbouw. De drijvende kracht achter dit succes komt voort uit de sociale aspecten van gezamenlijk tuinieren, het buiten met de handen bezig zijn en meer groen in de buurt. Ook de educatieve functie rond voedselproductie en de activering van burgers die nu niet meekomen in de maatschappij, dragen bij aan het succes. Wij zien dat deze broedplekken in de stad een voedingsbodem zijn voor nieuwe duurzame activiteiten. Er is hier sprake van zichzelf versterkende Haagse Kracht. Het spreekt voor zich dat wij deze initiatieven daarom koesteren en willen versterken.

Wij faciliteren en ondersteunen deze initiatieven door, waar mogelijk, braakliggende terreinen (tijdelijk) beschikbaar te stellen en afspraken te maken met bijvoorbeeld corporaties die tijdelijk grond beschikbaar hebben. Voor bijzondere initiatieven als De Schilde maken we "aanjaaggeld" vrij. Met het inrichten van één gemeentelijk loket voor alle stadslandbouwzaken geven we invulling aan onze makelaarsrol. Die is nodig omdat initiatieven op veel plekken het gemeentelijk concern binnen

⁸ O.a. duurzame Haagse wijkensubsidie, guldenklinker groepen, straatanpakken, voorbeeldbewoners, green business club, etc.

komen en raken aan meerdere disciplines. Vanuit dat loket worden alle diensten als een keten op elkaar aangehaakt en wordt de samenwerking met de Haagse Kracht Centrale vormgegeven.

Naast dit loket wordt in lopende programma's en activiteiten actief ingezet op bewustwording rond consumptie van voedsel en de gevolgen die dat heeft voor ons milieu. De stadsboerderijen en Natuur- en Milieueducatie hebben daarin een belangrijke rol. Het educatieve deel van het Zuiderpark speelt daarin een centrale rol.

De jeugd betrekken

Met lespakketten over energie, klimaat, de circulaire economie en fairtrade helpen we de Haagse scholen jongeren bij duurzaamheid te betrekken. Ieder jaar krijgen zo'n 3.000 schoolkinderen in het Drentse School in Bos onderwijs over de natuur, het milieu en duurzaamheid. Op deze manier krijgt de Haagse jeugd de kennis om zelf duurzaam te handelen. Via een ambassadeursschap geven we de jongeren een eigen stem en gezicht en krijgen wij (on)gevraagd krijgen we adviezen van jongeren hoe om te gaan met duurzaamheid in Den Haag.

Den Haag Duurzaam Agenda 2015 - 2020

De Haagse Kracht Centrale

In 2013 hebben wij, samen met zes partners uit de stad, de stichting Duurzaam Den Haag opgericht. Het doel van deze stichting is om in de stad hét centrale (netwerk)punt te zijn voor duurzaamheid. Daar moet alles samenkomen en wordt vraag en aanbod verbonden. Zowel digitaal als fysiek⁹. Wij ondersteunen Duurzaam Den Haag (inmiddels Haagse Kracht Centrale) in de bedrijfsvoering en stemmen onze werkzaamheden richting bewoners en bedrijven nauw af. In onze contacten (over duurzaamheid) met kennisinstututen (TuD, TNO, HHS et cetera), grotere bedrijven en specifieke partners als bijvoorbeeld Den Haag in Transitie, 070Energiek, Fonds 1818 en MKB trekken we zoveel mogelijk samen op met de Haagse Kracht Centrale.

Participerende gemeente

Door samen met de stad de agenda op te stellen, te monitoren en bij te stellen, willen wij onze inzet nóg beter aan laten sluiten op het ritme van de stad. Daarvoor luisteren we naar de duurzame koplopers van de afgelopen jaren en gaan wij (met hen) op zoek naar nieuwe bewoners en bedrijven die met duurzaamheid aan de slag willen. Dat doen we via onze stadsdelen en in nauwe samenwerking met de Haagse Kracht Centrale. Een goed voorbeeld daarvan is de “Haagse Kracht 1000” bijeenkomst en de consultatieronde voor deze agenda (zie bijlage).

Duurzaam gedrag uitlokken door zichtbaarheid

Om te laten zien dat Den Haag Duurzaam is en mensen te verleiden mee te doen, investeren we in een aantal zichtbare projecten. Voorbeelden zijn de zonnepanelen in de oksel van het spoor aan de Loolaan, 1.500 locaties om elektrische auto's te laden en duurzaamheid in het ontwerp van het Spuikwartier. Ook verkennen we de mogelijkheid om bij plekken met hoge bezoekersaantallen verticaal groen te realiseren. Dit draagt bij aan de kwaliteit van de openbare ruimte en geeft een zeer zichtbaar signaal.

Metropoolregio Rotterdam-Den Haag

In de verduurzamingsopgave van de stad is een hoofdrol weggelegd voor onze bewoners, bedrijven en instellingen. Zij zullen met vele handen het werk moeten verzetten. Ten dienste daarvan willen wij met samenwerking binnen de Metropoolregio Rotterdam Den Haag randvoorwaarden creëren om te kunnen versnellen. Te denken valt aan het aanleggen van grootschalige warmte-infrastructuur en het gezamenlijk slimmer maken van energienetten. Maar ook een gezamenlijke lobby voor het aanpassen van belemmerende regelgeving, het gezamenlijk duurzaam inkopen of het binnenhalen van Europese middelen geven een impuls aan het duurzame handelingsperspectief in Den Haag.

⁹ Eind 2015 is er in de centrale bibliotheek een duurzaamheidsloket waar bewoners en bedrijven concreet op weg geholpen worden.

Samen de schouders eronder

Om Den Haag duurzamer te maken moeten de schouders eronder. Bewoners, bedrijven en instellingen zullen allen hun bijdrage moeten leveren en daarom geven wij als college natuurlijk het goede voorbeeld. Ieder van ons heeft aangegeven met welke onderwerpen de eigen portefeuille bijdraagt aan een duurzamer Den Haag. De wethouder Duurzaamheid heeft naast die eigen inhoudelijke doelen ook een coördinerende rol. Aan de hand van een periodieke rapportage bespreekt hij de voortgang.

Jozias van Aartsen

Burgemeester

- Bij het positioneren van Den Haag als internationale stad van vrede en recht zal duurzaamheid een belangrijke leidraad zijn.

Joris Wijsmuller

Stadsontwikkeling, Wonen, Duurzaamheid en Cultuur

- Coördinatie duurzaamheid in coalitie akkoord.
- De vier prioriteiten uit deze duurzaamheidsagenda.
- Duurzaamheid in prestatieafspraken corporaties.
- Ambassadeur Den Haag Fairtrade gemeente 2015.
- Stimuleren circulaire economie.
- Duurzaam opdrachtgeverschap bij stadsontwikkeling.
- Met natuur- en milieueducatie inzetten op Haagse jeugd.

Rabin Baldewsingh

Sociale zaken, werkgelegenheid, wijkaanpak, Sport

- Energie- en waterbesparing bij sportverenigingen.
- Duurzaamheid opnemen in de stadsdeelplannen.
- Duurzaam inkopen met gemeentelijke organisatie.
- Lagere energielasten bij armoedebestrijding, Social Return.

Karsten Klein

Stedelijke Economie, Zorg, Havens

- Stimuleren duurzaamheid horeca en hotelwezen.
- Werkgelegenheid (Haags MKB) en duurzaamheid verbinden via verduurzamen woningen en bedrijven.

Tom de Bruijn

Financiën, verkeer, vervoer en milieu

- Uitbreiden fietsnetwerk en –voorzieningen
- Maatregelen ter bevordering van schone lucht
- Stimuleren elektrisch verkeer en transport
- Versterken openbaar vervoer
- Verbeteren bodemkwaliteit

Boudewijn Revis

Binnenstad, Stadsontwikkeling Kerngebieden, Buitenruimte

- Nieuw Huishoudelijk Afval Plan.
- Versterken groen en blauw in buitenruimte.
- Buitenruimte klimaatrobuust inrichten en beheren.
- Verduurzamen stadsboerderijen.

Ingrid van Engelshoven

Kenniseconomie, jeugd, onderwijs, internationaal

- Versterken combinatie Smart Cities en duurzaamheid.
- Duurzaamheid betrekken in de ontwikkeling van het Energie cluster.
- Aandacht voor duurzaamheid en binnenklimaat op scholen.

Bijlage 1: Overzicht maatregelen 2015- 2020

Prioriteit	Maatregel	Begrotingsposten coalitieakkoord (miljoen euro)						
		Onderzoek gemeentelijk warmtebedrijf en Haags Warmtenet (1,0)	Programmageduurzaamheid (9,5)	Revolving fund energiebesparing/duurzame opwekking (6,0)	Verduurzamen woningen (6,5)	Burgerinitiatieven op duurzaamheidsgebied (0,5)	Ondersteunen voedselbank en stadslandbouw (0,5)	Andere dekking (o.a. milieu, luchtkwaliteit, riolering)
CO₂ reductie	Revolverend energiefonds			X				
	Subsidie dak- en vloerisolatie		X		X			
	Hou van je huis (diverse projecten)				X			
	Duurzaamheid door Haagse Wijken					X		
	Vraag en aanbod samenbrengen (loketten en allianties)		X					
	Maatwerk adviezen (o.a. Energiebesp.boxen en energie-nul-renovaties)		X					
	Stimuleren innovatie slimme energienetten		X					
	Stimuleren duurzaamheid in horeca en hotelbranche		X					
	Verduurzamen evenementen		X					
	Milieubarometer voor bedrijven		X					
	Verduurzamen gemeentelijke organisatie, wagenpark en panden		X					
	Versterken Haagse Kracht Centrale		X					
Warmtenetten	Verkenning Haags warmtebedrijf	X						
	Aansluiting ZKD op warmtenet		X					
	Uitvoeren EnergieRijk Den Haag		X					
	Doorontwikkelen kansrijke warmteprojecten		X					
	Verkenning en onderzoek duurzame (rest)warmte		X					
Klimaatbestendig	Subsidie groene daken		X					
	Publieksacties zoals "operatie steenbreek"		X				X	
	Stimuleren innovatie en benutten kansen (meekoppelen)		X					
Haagse Kracht	Kansrijke stadslandbouw stimuleren		X			X		
	Inrichten loket stadslandbouw					X		
	Vergroten zichtbaarheid Den Haag als duurzame stad		X					
	Zonneveld Loolaan						X	

Bijlage 2: impressie bereikte resultaten sinds 2010

CO₂ reduceren: woningbouw

- ✓ 70 duurzame voorbeeldwoningen.
- ✓ 5.000 woningen verbeterd waarvan circa 1.000 door het verduurzamen van een VvE of collectief met meerdere woningen in een straat.
- ✓ 155.000 m² dak – en vloerisolatie (subsidie).
- ✓ 14.800 m² glisolatie (subsidie).
- ✓ Ca. 6.000 energieboxen uitgedeeld.
- ✓ 2.340 VvE's (16.800 woningen) ge(re)activeerd.
- ✓ Energie voor Energie: 150 woningen verbeterd in 1 jaar.
- ✓ Met campagne 'Duurzaam de Wijk in' minstens 13.000 mensen bereikt.
- ✓ Informatiepunten in Laak en Mariahoeve.
- ✓ Platform duurzame woningrenovaties met 150 aangesloten bedrijven.
- ✓ Routekaart voor succesvolle aanpak van VvE's en collectieven van woningeigenaren.
- ✓ 8 studiegroepen zonnepanelen (100 VvE's).
- ✓ Subsidieregeling zonnepanelen: zonnestroom voor het gebruik van ca. 1.500 huishoudens.
- ✓ Zonnepanelen op het Museon.
- ✓ Den Haag heeft het grootste aantal zonnepanelen van Nederland. (7,2MW op 4.600 locaties)
- ✓ Den Haag betrokken bij ontwikkeling GPR.
- ✓ Huis-aan-huis advies bij ... woningen.
- ✓ Duurzaam Erasmusveld.
- ✓ Met de Energievisie en Backcastingstudie hebben we als eerste stad de opgave goed in beeld.
- ✓ Climate star awards voor initiatievenbudget en klimaatadaptatie-aanpak.

CO₂ reduceren: bedrijven

- ✓ Energiefonds Den Haag.
- ✓ Drie duurzaamheidskringen (besparing 15-40%)
- ✓ 300 MKB energiescans.
- ✓ Milieubarometer voor de hele stad.
- ✓ Milieuprojectenpot voor 34 bedrijven.
- ✓ Energieadviezen bedrijventerreinen.
- ✓ Duurzaamheid op ZKD.
- ✓ Klimaatfonds Haaglanden.
- ✓ Greendeal kantoren Haaglanden
- ✓ Vijf kantoren met BREEAM certificaat.
- ✓ Greenbusinessclub Beatrixkwartier.

CO₂ reduceren: voorbeeldrol gemeente

- ✓ CO₂ neutrale stadsboerderijen.
- ✓ Ca. 30 scholen met zonnepanelen.
- ✓ 800 m² zonnepanelen op Haeghe groep ZKD.
- ✓ 600 m² zonnepanelen op stadhuis (label C).
- ✓ Duurzaam SDK Leidscheveen – Ypenburg.
- ✓ Duurzaam gemeentekantoor Leyweg (label A).
- ✓ Zonnecollectoren op zwembad Overbosch.
- ✓ Slimme meters voor alle gemeentelijke aansluitingen (aardgas en elektra).
- ✓ Concernbreed energiebesparingsprogramma.
- ✓ Omschakelen gemeentelijk wagenpark en busvervoer naar aard- en biogas.
- ✓ Duurzaam ontwerp Sportcampus Zuiderpark.
- ✓ Dak Gaslaan beschikbaar voor omwonenden.
- ✓ Duurzaamheid in ontwerp Spuitkwartier.

Warmtenetten uitbreiden en duurzaam

- ✓ Ondanks faillissement toch een uniek aardwarmteproject voor 4.000 woningen.
- ✓ Warmte voor Worldforum gebied.
- ✓ Grote WKO installatie voor ICC.
- ✓ Ca. 60 WKO systemen in het centrum.

- ✓ Zeewaterwarmte voor Duindorp.
- ✓ Ontwikkeling Integrale Warmte Koude Kaart.
- ✓ EnergieRijk Den Haag.

Klimaatbestendige stad

- ✓ Kustversterking: Boulevard, Zandmotor.
- ✓ 42 hectare verhard oppervlak afgekoppeld.
- ✓ 38.000 M² groene daken.
- ✓ Groen dak Sportcampus Zuiderpark.
- ✓ Groen dak bij Haeghe groep ZKD.
- ✓ Ontwikkeling Regionale Klimaatadaptatiestrategie (RAS).
- ✓ Visie Toekomstbestendig Haags water i.s.m. Hoogheemraadschap van Delfland.
- ✓ Calamiteitenberging Molenvlietpark.
- ✓ Groene gevel en dak bij Medisch Centrum Haaglanden, locatie Westeinde.
- ✓ Deelname onderzoeksprogramma Climate Proof Cities.
- ✓ Versterken ecologische en groene verbindingen
- ✓ Ontwikkeling 3Di hemelwatermodel.
- ✓ Ontwikkeling Haags Hitteplan.

Haagse Kracht versterken

- ✓ Ca. 100 initiatiefgroepen duurzaam actief.
- ✓ Procesvoering rond De Schilde.
- ✓ Actuele stadslandbouwkaart.
- ✓ Loketfunctie Stadslandbouw.
- ✓ Inzet stadsboerderijen voor NME.
- ✓ Lespakketten lager en middelbaar onderwijs.
- ✓ Stichting Duurzaam Den Haag opgericht.
- ✓ Jaarlijkse energiebeurs met ca. 6.000 bezoekers
- ✓ Vier stadsgesprekken over duurzaamheid.
- ✓ Inzet School in Bos voor NME.
- ✓ Diverse TV opnames van Haagse initiatieven.
- ✓ Drie Haagse energiecorporaties.

Bijlage 3: verslag consultatiegesprek 18 juni 2015

Verslag consultatie duurzaamheidsagenda 18 juni 2015, Nutshuis

Duurzaam Den Haag & Haags Milieucentrum

Op verzoek van Joris Wijsmuller, wethouder Duurzaamheid van Den Haag, organiseerden Duurzaam Den Haag (DDH) en het Haags Milieucentrum (HMC) een consultatiebijeenkomst voor bewoners en ondernemers over de concept-nota "Den Haag Duurzame Stad: Agenda 2015-2020". Daarin wordt een duurzaamheidsagenda voor de komende vijf jaar voorgesteld met vier prioriteiten gericht op een toekomstbestendig Den Haag dat niet meer bijdraagt aan de opwarming van de aarde.

De voorgestelde prioriteiten zijn:

- verlaging CO2-uitstoot
- uitbreiding en verduurzaming warmtenet
- klimaatbestendige stad
- versterking duurzame Haagse Kracht.

Na een korte inleiding door de wethouder spraken de 50 deelnemers in vijf groepjes van circa 10 personen (inclusief groepje 'overig') over deze prioriteiten op basis van een korte samenvatting van de concept-nota. In dat gesprek gaf elk groepje een antwoord op de vraag: "Hoe sluiten de voorgestelde maatregelen aan bij de behoefte in de stad en welke maatregelen ontbreken eventueel?"

Programma

18.15 uur	Inloop met soep en brood
19.00 uur	Welkom door Heleen Weening, directeur DDH en HMC
19.05 uur	Toelichting concept-nota: Joris Wijsmuller/Martijn Kosterman, gemeente Den Haag
19.15 uur	Deelnemers geven in vijf subgroepjes een eerste reactie
20.45 uur	Subgroepjes rapporteren hun reactie aan hele groep
21.15 uur	Conclusies en vervolgspraken
21.30 uur	Einde

Per groep volgen hieronder de ingebrachte punten en voorgestelde prioriteiten. Aansluitend volgen de per email ingebrachte punten van mensen die niet aanwezig konden zijn. Zie voor de groepsindeling de appendix aan het eind.

1. Groep Haagse Kracht & Stadslandbouw

Algemene opmerkingen

- Veelvoud aan CO2 buiten de stad uitgestoten (bv door veeteelt en rijstvelden).
- Uitgaan van eigen kracht: wat kunnen we samen doen om probleem dat we samen hebben veroorzaakt ook samen op te lossen?
- Haagse Kracht: mensen (bv bewoners HaagWonen) moeten ruimte krijgen én pakken voor Haagse kracht. Belonen wordt genoemd als instrument daarvoor.
- Naast initiatieven wil de groep dat ook bewustwording en gedrag wordt gestimuleerd, bevordert en beloond.
- Aangegeven wordt dat het daarbij moet gaan om haalbare aanpassingen, kleine stappen.
- We zouden levensstijl een keurmerk moeten geven, in plaats van bedrijven en producten.
- In kader van belonen wordt bonus op energiebesparing voor corporatiewoningen genoemd.
- Motivatie zou moeten worden gestimuleerd door financieel voordeel.
- Gemeente moet niet investeren in individuele projecten, maar in ondersteunende structuur voor Haagse Kracht: bewoners faciliteren door uitwisselen van goede voorbeelden, kennis en ervaring, netwerken en website, wegwijzer, handboekjes.

Concrete voorstellen

- Educatie en stadslandbouw, kinderen centraal.
- "Voorleven": gemeente moet goede voorbeeld geven en ook eigen mislukkingen zichtbaar maken en laten zien wat haalbaar is.
- Mensen motiveren om hun eigen straat en buurt schoon te houden, waardoor mensen van stadsbeheer die de stad schoonmaken zich kunnen richten op maken van voedsel voor de stad.
- Groene gezin, leefstijl centraal stellen en mensen bewust maken van de dagelijks bereikbare stappen – met scholen en bewoners.

- In wettelijke kaders als bouwbesluit duurzame maatregelen gemakkelijker maken, bijvoorbeeld door te bepalen dat daken op zuiden moeten worden gesitueerd ten behoeve van rendement zonnepanelen (en stadslandbouw)
- Time-bank: een levende kennisbank waarbij vrijwilligers op expertisegebied beschikbaar zijn (zoals Stroom organiseert, maar dan breder).
- Oog hebben voor 'bijvangst' van stadslandbouw: bewustzijn, sociale cohesie etc.
- Groengebieden in beheer geven van bewoners voor stadslandbouw.
- Meer inzetten op actiever – en zichtbaarder (zo werd idee van kaart met alle initiatieven voor stadslandbouw genoemd, maar die bestaat al).

Plenaire terugkoppeling

- Bewustwording:
 - Gedrag
 - Haalbare dagelijkse praktijken
 - Denken in mogelijkheden
 - Loket
- Bedrijvigheid (niet alleen van bedrijven):
 - Kennis
 - Ervaring
 - Netwerk
 - Goede voorbeelden
 - Zichtbaar!!
- Beloning:
 - Jezelf belonen
 - Uitwisselen en ontsluiten van kennis
- Groen gezin
- Keurmerk / Challenge
- Levende kennisbank
- Broedplaats

Samenvatting/prioriteiten

- 1) Investeren in ondersteunende structuur Haagse Kracht: faciliteren, netwerk, informatie en kennis, time-bank.
- 2) Stimuleren duurzaam gedrag en bewustwording.
- 3) Kaders stellen, bv om richting van daken te bepalen.

2. Groep Warmtenet

Ingebrachte punten

- Warmtenet op lage temperatuur onderzoeken: duurzamer + geschikt voor teruglevering vanuit diverse grotere en kleinere bronnen
- Restwarmte: liefst zo lokaal mogelijk; liever geen fossiele restwarmte uit Rotterdam
- Momenteel onvoldoende publiek inzicht in warmtegebruik door private bedrijfsvoering
- Gemeente heeft onvoldoende regie op warmtevoorziening: weer eigenaar van net worden?
- Huidige warmtenet lijkt onvoldoende benut te worden (door monopolie Eneco/E.ON?)
- Experimenteren met diverse warmte-modellen + schalen om rendement en groeipotentie te testen
- Gemeente, leg backbone-infrastructuur met nutsfunctie aan om monopoliegedrag te voorkomen
- Daarop kunnen kleinere, lokale netten aansluiten; maar genoeg lokale bronnen?
- Nu al zoveel mogelijk anticiperen op toekomstige duurzame warmtevoorziening
- Voor business-case concurrerende tarieven nodig, anders zal bv Vogelwijk of VvE in Mariahoeve niet aansluiten (warmteprijs moet duidelijk lager zijn dan huidige gasprijzen)
- Alternatieven, zoals warmtepompen, zijn vaak nog duurder, dus minder aantrekkelijk
- Misschien aansluiting op (onduurzame) restwarmte uit Rotterdam meest rendabel?
- Is restwarmte wel echt restproduct of gewoon op vraag geproduceerd?
- Pleidooi voor niet al te grote netten, die zo onafhankelijk mogelijk functioneren
- Begin met kansrijke projecten om daarmee backbone-infrastructuur te financieren
- Verduurzaming: van fossiele restwarmte naar duurzame warmte via o.a. geothermie + WKO?
- Organic Ranking Cycle: met restwarmte elektriciteit opwekken

Den Haag Duurzaam Agenda 2015 - 2020

- VvE's zijn soms/vaak moeilijk in beweging te krijgen: meer faciliteren?
- Collusie tussen gemeente en energiebedrijven (geheime afspraken) moet doorbroken worden
- Voorstel: stedelijke werkgroep Warmte hierop verder laten studeren om publieke kennis op te bouwen die nodig is voor gedragen besluitvorming

Prioriteiten

- 1) Gemeente als netbeheerder (regisseur?) van warmtenet
- 2) Kennis opdoen van diverse warmte-opties door experimenten met alternatieven + schalen
- 3) Business-cases voor nieuwe klanten ontwikkelen (VvE, straten/wijken) + daarop anticiperen

3. Groep CO2-reductie

- Gemeente heeft ambitie om in 2040 klimaatneutraal te zijn. Drie grootste veroorzakers CO2-uitstoot: wonen, werken, verkeer; allen rond 30% van totaal. Ongeveer tweederde veroorzaakt in gebouwde omgeving, waarvan 2x zoveel afkomstig uit warmte t.o.v. elektriciteit.
- Rol bewonersgedrag onderschat: als gedrag achterblijft bij technische maatregelen en ingrepen in gebouwde omgeving, is effect nihil. Heldere en eenduidige communicatiestrategie van gemeente ontbreekt, gericht op beïnvloeden van gedrag. Zolang mensen gedrag niet veranderen, zullen nooit echt grote stappen gemaakt worden met CO2-reductie. Goed energielabel woning hoeft niks te zeggen over CO2-reductie als bewoners in hun gedrag achterblijven. Bij gemeente ligt taak om mensen goed te informeren om gedrag te kunnen sturen. Maar: ook niet te veel willen sturen, niet te belerend en te dwingend zijn, dat werkt averechts.
- In samenvatting concept-nota ontbreekt verkeer en mobiliteit, terwijl dat voor derde bijdraagt aan totale CO2-uitstoot. Daarbij niet beperken tot communicatie binnen Den Haag, want 50% van verkeer komt van buiten. Strengere regels en handhaving heeft ook negatieve gevolgen voor vestigingsklimaat. Als het te complex wordt, kunnen bedrijven zich elders gaan vestigen.
- Leer van goede voorbeelden van elders, nationaal en internationaal. Voor beïnvloeden gedrag is het zaak goede voorbeelden dicht bij mensen te brengen: zichtbaar en tastbaar maken. Behoeft aan communicatiestrategie, of zelfs marketingstrategie. Duurzaamheid wordt politiek breed gedragen: dat biedt mogelijkheden. Gemeente maakt met bv jaarlijkse Energiebeurs en met Voorbeeldwoningen duurzaamheid zichtbaar en tastbaar. Geopperd wordt om bv jaarlijks met de stad te vieren hoeveel CO2 er is gereduceerd.
- Dit sluit aan bij oproep om duurzaamheid tastbaar en zichtbaar te maken. Bovendien moet worden uitgelegd wat relatie is tussen CO2-reductie en geld besparen. Dat is waar mensen voor in beweging willen komen. De sleutel ligt in het vertalen van iets abstracts als CO2 en zelfs duurzaamheid naar zaken die heel dicht bij mensen staan. De Nationale Kierenjacht campagne wordt genoemd als een succesvol voorbeeld daarvan.
- Met de onderschrijving dat persoonlijk gedrag van groot belang is, wordt vervolgens een lans gebroken voor grootschalige(r) projecten. Als je 15.000 huizen kunt voorzien van restwarmte, maak je grote stappen. Als we daar met z'n allen achter gaan staan, gemeente inclusief, kun je echt verschil maken. Zulke projecten dragen ook bij aan zichtbaarheid en hebben ook symbolische waarde. Alle ingrediënten lijken aanwezig om zo'n project uit te voeren en tot succes te maken, toch komt het niet van de grond. De behoefte wordt geuit om iemand in dat proces mee te laten lopen en uit te laten zoeken waar het vastloopt en het tempo erin te houden.
- Je kunt mensen informeren en enthousiasmeren, maar uiteindelijk moet het wel betaalbaar zijn. Uitgangspunt voor energie van De Groene Mient is prachtig, maar in praktijk alleen weggelegd voor hoog opgeleide, financieel draagkrachtige mensen. Waar mogelijk kennis en ervaring van koplopers gebruiken om achterblijvers mee te krijgen. Gelijkwaardig realistisch zijn over verschillend tempo en aanpak voor diverse doelgroepen. Successen uit 'Vogelwijk' zijn niet een-op-een te kopiëren naar de Schilderswijk, en andersom is het succes van bijvoorbeeld de Energieboxen in Laak niet per definitie succesvol in Archipelbuurt. Je zult altijd pioniers en achterblijvers hebben, belangrijk om 'lessons learned' eruit te halen en voor breed publiek aantrekkelijk te presenteren.
- Aanvulling vanuit zaal over *Divestment*, vanuit *Fossilvrij-gedachte*. Gemeente investeert in CO2-reductie, maar hoe zit het met subsidies/investeringen die CO2-uitstoot juist in de hand werken?

4. Groep Klimaatbestendig

Algemeen

- De stad in 2040 moet gezond zijn; dit spreekt meer aan dan klimaatdoelstelling in 2040. Klimaatneutraal doe je voor anderen, gezonde stad voor jezelf.

- Mobiliteit moet terugkomen in het beleidsplan; liefst voorkeur voor fiets, wandel en OV. Minder ruimte voor auto = meer ruimte voor groen.
- Educatie ontbreekt (zowel hier als in gehele plan), maar is zeer belangrijk!
- Praktijkvoorbeelden waar regels en belemmeringen duurzaamheidsprojecten in de weg staan, zowel bij gemeente als andere partijen (energiebedrijven, woningcorporaties). Oproep aan gemeente om actief administratieve obstakels uit de weg te helpen, en wellicht voorrang te geven aan duurzame initiatieven boven reguliere initiatieven.

Stedelijk groen

- Discussie over feit dat stedelijk groen onvoldoende werd meegenomen in klimaatbestendig maken van de stad. Geveltuinen dragen onvoldoende bij. Bij inrichting openbare ruimte moet groen meer ruimte krijgen. Voorbeelden: Grote Marktstraat, Plein, nieuwbouwprojecten Rivierenbuurt, groen bij realisatie Spuiforum? Kan er een norm voor worden gemaakt? Haagse Groennorm (openbare ruimte minimaal x% groen).
- Oude bomen dragen meer bij aan voorkoming hitte-eiland effect dan jonge. Laat de oude staan.
- Uitbreiden groennetwerken. Dit is noodzakelijk! Koppelen met snelle fiets en wandelroutes. Het was onbekend dat er een stadsecoloog in Den Haag actief is. Deze mag zichtbaarder worden voor de stad. Column in de krant?

Woningen en tuinen

- Woningen moeten gezond zijn. Nieuwbouwwoningen staan in 2040 ook nog, dus nu al passief-huisstandaard!
- Zonde om oude gebouwen te slopen wanneer hier woningen voor terugkomen die niet lang mee gaan (goedkope nieuwbouw). Circulair bouwen?
- Bij nieuwbouwprojecten mensen informeren hoe rekening te houden met hitte en groen in de tuin.
- Wellicht lagere waterschapsbelasting wanneer hemelwater wordt afgekoppeld van riool?

Wateroverlast

- Kort over gesproken: was niet bekend dat gemeente een gedetailleerd model gaat opstellen.

Samenvatting klimaatbestendig

Uitgangspunten en komende ontwikkelingen

- De gebouwen en huizen die nu gebouwd worden staan er nog in 2040.
- Gezondheid wordt een groot item
- Groen wordt een groot item
- Er komen steeds meer vragen of je wel met de auto naar de binnenstad wilt gaan

Hoe ziet Den Haag er in 2040 uit

- 1) Gezonde stad
- 2) Gezonde gebouwen (circulair)
- 3) Leidend is lopen, fietsen en OV
- 4) Geen overbodig verkeer
- 5) Groene stad

Maatregelen voor de komende jaren

	# stemmen
Aandacht voor en oplossen van hitte-eilanden (o.a. hitte kaart)	4
Bij het Rijk aandringen dat de gemeente passief bouwen mag verplichten	3
Kwaliteit van oude gebouwen handhaven	
In de architectuur binnen ecologische aspecten ontwerpen (gebouw en omgeving)	2
Zo weinig mogelijk verhard	
Meer groene verbindingen, areaal bomen vergroten; stadsecoloog zichtbaarder	7
Ontwikkel Haagse groennorm (openbaar en privé)	4
Aandacht voor hemelwater	4
OZB koppelen aan duurzaamheid	
Educatie en voorlichting voor jong en oud	1
Administratieve obstakels in het kader van duurzaamheid slechten	5
	30

Den Haag Duurzaam Agenda 2015 - 2020

De deelnemers mochten aan het eind 3 stemmen uitbrengen op bovenstaande onderwerpen.

5. Groep Overig

Hoofdpunten

- 1) Maak bij duurzaamheid verbinding met economie en verkeer, dus zet in op participatiebeleid en creëren van werkgelegenheid; bv green fox, taxi-e.
- 2) Maak duurzaamheid zichtbaar bijvoorbeeld op (openbare) gebouwen. bv met een herkenbaar logo sticker die je zelf kunt uitprinten uit een menu. "Met dit dubbel glas wordt x euro per jaar bespaard. Deze woning heeft zonnepanelen en deze zijn binnen x jaar terugverdiend." Maak duurzaam het nieuwe normaal.
- 3) Er is een begroting van 2,5 mld euro, waarvan 24 mln naar duurzaamheid gaat. Koppel de prioriteit duurzaamheid aan andere onderwerpen. Bijvoorbeeld onderhoud van scholen, duurzame politie-auto's, taxi-vergunning alleen nog bij elektrisch. Verbinden en integraal benaderen.
- 4) Duurzaam (voordoen door gemeente en alle overheidsgerelateerde organisaties. Zichtbare renovatie van bv stadskantoren. bij alle overheidsgerelateerde organisaties informatie beschikbaar voor duurzaam doen.
- 5) Fiscaal belonen van duurzame maatregelen, bv bij woz energie gekoppeld aan hoogte woz.

Verdere punten

- Duurzaamheid standaard bij inkopen. Ontzorgen van burgers en bedrijven.
- Maak gemeentelijke informatie goed vindbaar om duurzame initiatieven van bewoners te ondersteunen. bv 14070 meer info/ google beter vindbaar bv van een initiatief om kledingruilbeurs te organiseren maar er was geen lokatie in ZUID west.
- Veel banen mogelijk aan de "onderkant" in duurzaamheid op gebied van voeding, energie en recycling. Juist houden van recycling in scheveningen.
- 0% BTW op reparatie en recycling
- Banen-hub maken in lege kantoren, voor jonge werklozen
- Goede voorbeelden kopiëren uit binnen- en buitenland. Bv in Duitsland meer belasting als je onbenutte daken hebt (geen zonnepanelen of groen dak, in Italië stad waar alleen nog nieuwe taxivergunningen voor elektrisch zijn)
- geef fiets meer voorrang: parkeren van fiets, laden e-fiets, fietsreparatie, P&F (park en fiets)
- alle scholen veel meer uithangbord voor duurzaamheid (duurzaam renoveren, frisse lucht in de klas) en duurzaamheid in de klas (juist ook middelbare school).
- ontzorgen en advies: niet technisch maar van "normale" mensen
- op basis van energielabel van het huis als gemeente brief sturen met maatwerkvoorstel. Bij uw type huizen zijn dit de snelst terugverdienende maatregelen, nog meer maatregelen zie onze site. er is wijkinzicht beschikbaar, dit vertalen en ontsluiten naar bewoners en bedrijven.
- urgentie meer naar voren
- kringloopproducten zijn nu lastig te krijgen.
- scooters en stadsfiles gericht aanpakken, door alternatief van OV en fiets.
- meer informatie luchtkwaliteit, bewustwordings-website/app: "Vandaag beter niet autorijden"

6. Ingestuurde emails door mensen die niet konden komen

- CO2 reductie door duurzame mobiliteit ontbreekt. Volgens HMC-nota is het onmogelijk om de doelen te halen zonder verkeer aan te pakken. Volgens Ecolife die alles weet van onze voetafdruk en hoe die te halveren zit grootste winst in overstappen op plantaardig dieet, overstappen op duurzaam vervoer (minder en schoner verkeer) en verminderen van consumptie van verbruiks-artikelen zoals kleding, elektrische apparaten en meubels. Van alledrie is niets terug te vinden in plannen van de gemeente. Terwijl verduurzaming van verkeer zeer goed haalbare zaak is op gemeenteniveau. Ecolife tabelletje in bijlage visie Milieudefensie "Eerlijkheid duurt het langst".
- Bij klimaatadaptatie zijn hitte-eilanden niet genoemd. De opwarming heeft ook negatief effect op de luchtkwaliteit. We moeten weten waar precies de hitte-eilanden zich in Den Haag bevinden. Joris Wijsmuller is gevraagd om kaart met hitte-eilanden te maken. Maar die wil daar niet zo'n vaart mee maken, lijkt het.
- Actieve informatievoorziening op laagdrempelige wijze moet doelstelling in nota zijn. Voorbeeld: aan het eind van 1e jaar weten "1000" geïnterviewde mensen van wijk "A" 3 verduurzamingen te noemen, kunnen ze klimaatverandering uitleggen waarbij temperatuurstijging en gevolgen

landschap benoemd worden, en ze kunnen de begrippen fossiele energie en groene energie uitleggen, waarbij tenminste verteld wordt dat: fossiele energie kolen uitput, olie duurder wordt, zorgt voor CO2 uitstoot, en dat groene energie, zon-water-wind, vernieuwbaar is, altijd makkelijk te winnen is in vergelijking met fossiele energie, en geen CO2 uitstoot heeft. Dat is visie om komende tijd in ieder geval in mijn wijk aan de slag te gaan. Ik neem aan dat de concept-nota enigzins wordt aangepast aan de uitspraak van 24 juni van Urgenda? Dat zou mooi zijn.

- Dit ziet er erg goed uit. Voor Haagse Vereniging Duurzaamheid genoeg aanknopingspunten die versnelling kunnen geven in verduurzaming van de stad. Helaas kan ik deze avond niet aanwezig zijn, maar via deze weg wil ik de richting steunen en meehelpen met verdere invulling.
- Divesteren: als gemeente Fossilvrij-campagne ondersteunen.

7. Conclusies en vervolgspraken

De wethouder reageert kort op de gepresenteerde punten:

- Hij heeft veel interessants gehoord en neemt dit mee in verdere proces om tot definitief voorstel aan de raad te komen.
- Hij gaat nu niet in op specifieke punten, want moet daar nog even op 'kauwen'.
- Meest opvallend vond hij oproep tot voortgaande bewustwordingscampagne, want hij dacht dat dit inmiddels minder nodig was.

Heleen Weening sluit de avond af door aan te geven dat alle deelnemers komende week verslag van de avond ontvangen en dat dit via de wethouder ook naar de gemeenteraad gaat. Daarnaast kan een ieder uiteraard zelf nog lobbyen richting fracties en inspreken bij de raad(-scommissie).

Appendix: Groepsindeling

Haags Krach & Stadslandbouw

1. Heleen Weening (DDH-HMC)
2. Tom Voorma (gemeente)
3. Peter Willems (Haag Wonen)
4. Renée Rooijmans (Youth Food Movement + New World Campus)
5. Rob Schouten (Museon)
6. Anton Jansen (Bewonersorganisatie Leidschenveen-Ypenburg)
7. Kristin Anderson (Christus Triomfatorkerk)
8. Tom van Dooren (bewoner Vruchtenbuurt)
9. Helga Fischer (Wij-Kracht)

Warmtenet

1. Lennart van der Linde (DDH-HMC)
2. Arno Lammers (gemeente)
3. Miel Karthaus (Warm Bouwen)
4. Nico Pronk (VvE Mariahoeve)
5. Bert Dijkman (Wateringse Veld)
6. Tim Lumens (070-Energiek)
7. Louis Kanneworff (EDO-Advies)
8. Fred Zoller (Haagse Hogeschool)
9. Drewes Hielema (bewoner centrum)
10. Rutger v Hoogstraten (Vogelwijk Energiek)
11. Ardo de Graaf (energieadviseur + bewoner Ypenburg)

CO2-reductie

1. Tom Golder (DDH-HMC)
2. Johan Noordhoek (gemeente)
3. Connie Rietra (bewoner)
4. Cindy Slaghuis (Aarde-Werk)

5. Henk Schomaker (Haag Wonen)
6. Herman Wilmer (adviseur mobiliteit)
7. Gerd-Jan Otten (energieadviseur + bewoner Benoordenhout)
8. Peter van Luijn (bewoner/ondernemer)
9. Ruud de Vries (Groene Mient)

Klimaatbestendigheid

1. Geert van Poelgeest (DDH-HMC)
2. Jasper Schilling (gemeente)
3. Geraldine Goeloe (ondernemer)
4. Jackie Loeff (Climate Reality)
5. Hanneke van Veen (Hitte-eilanden)
6. Antonio Peralta (Grondige Vlinders)
7. Ida Baaima (bewoner centrum)
8. Amout Swart (bewoner)
9. Edwin van der Hout (Museon)
10. René Dekeling (bestuur HMC)

Overig

1. Sandra Nap (DDH-HMC)
2. Wendelijn Oolders (gemeente)
3. Ronald van Onselen (OVHA)
4. Amoud Kapaan (BIZ-ver. City Center)
5. Edouard van Arem (MKB Den Haag)
6. Caroline de Jong (AVN)
7. Bart Kramer (bewoner)
8. Wim Vlieger (gemeente)
9. Frans van der Steen (Platform Duurzame Solidaire Economie)
10. Babette Marsé (New Babylon)
11. Rosita (bewoner Moerwijk)